

- S. 59–77.
- 40 M. Lięęza, E. Pańczyk, L. Rowińska, L. Waliś, B. Nalepa. A contribution of INAA to the determination of the provenance of the fourteenth century sculpture // NUKLEONIKA 2001. – Vol. 46. – No. 2. – Pp 71–74.
- 41 B. Opiłło, W. Marcinkowski. Lwowska Madonna Jackowa... – S. 65–66.
- 42 Dziennik nabytków Muzeum Narodowego im. Króla Jana III. – S. 47.
- 43 Donat Piątkowski, Wiadomość historyczna o statuy alabastrowej... – Lwów, 1856.
- 44 Хмільовський М. Про Гіацинтову Мадонну у Львові // Історія релігій в Україні: Науковий щорічник, 2010. – Книга II. – Львів: Логос, 2010. – С. 1041–1045; Його ж. Сенсація: Гіацинтова (Jackowa) Мадонна у Львові // Таємниці домініканського монастиря у Львові. Оповідь 2. – <http://prostir.museum/publications/ua?id=723>

SUMMARY

Mykola Khmilovs'kyj

ABOUT THE QUESTION OF ATTRIBUTION OF THE L'VIV ALABASTER STATUE OF THE MADONNA AND CHILD (FROM COLLECTIONS OF THE L'VIV MUSEUM OF THE HISTORY OF RELIGION)

It is claimed, that prominent “Hyacinth's Madonna (Madonna Jackowa)”, alabaster statue Madonna and Child, which had been one the most adored relics of the Dominican Church in L'viv, weren't moved to Krakow in 1946. It has been left in L'viv and still kept in the L'viv Museum of the History of Religion.

Key words: St. Hyacinth's Madonna, alabaster statue of the Madonna and

*Ольга Брель,
Яніна Діденко*

ЄВАНГЕЛІЯ РАНЬОНОВОГО ЧАСУ З МУЗЕЮ Б.ХМЕЛЬНИЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА “ЧИГИРИН”

Стародруковані видання є цінними пам'ятками історії та культури України. У пропонованій статті даний археографічний аналіз Євангелій ранньонового часу, які зберігаються у музейній колекції Національного історико-культурного заповідника “Чигирин”.

Ключові слова: Євангеліє, Львівське ставропігійське Успенське братство, гравюра, Никодим Зубрицький, Євстафій Завадовський, друкар, Василь Ставницький, стародрук.

Музеї – багатофункціональні заклади соціальної інформації, які призначені для збереження культурно-історичних та природничо-наукових цінностей, накопичення та поширення знань шляхом вивчення і демонстрації унікальних пам'яток матеріальної культури. Музеї є важливими осередками освіти і навчання, оскільки саме вони уможливають доступ до національної культурної та природної спадщини людям різного фаху та віку. Вагомість цієї ролі базується на спроможності музеїв надавати громадськості інтерактивну, предметну й ідейну платформи для глибшого пізнання своєї ідентичності, нації та всього світу¹. Музеї “говорять” через предмети, що змушує відповідально ставитися до відбору речей для експозиції та їхнього розміщення. Але ще більш важливим є вивчення та наукова обробка предмета, оскільки інформація, закладена в предметі стає більш повною, очищеною, з'являються нові значення та можливості інтерпретації, встановлюються інформаційні зв'язки з іншими предметами експозиції. У контексті та гармонійному поєднанні музейні предмети доносять до відвідувача головну тематику музею, впливають на відвідувача, і, таким чином, виконують свою соціокультурну функцію². Тому таким важливим є наукове вивчення кожного предмета експозиції музею.

Мета даної праці – археографічне дослідження Євангелія ранньонового часу із колекції музею Б.Хмельницького Національного історико-культурного заповідника “Чигирин”.

Завдяки працям Я.Запаса та Я.Ісаєвича “Каталог стародруків”, С.Т.Голубева “Пояснюючі параграфи із історії Західно-російської Церкви” та І.І.Огієнка “Історія українського друкарства” вдалося з'ясувати умови та способи видавництва книг друкарні Львівського ставропігійського Успенського братства, до яких відносяться і стародруки із музею Б.Хмельницького.

У фондовій колекції Національного історико-культурного заповідника “Чигирин” зберігається 18 стародавніх церковних книг. З них два Євангелія датуються кінцем XVII – початком XVIII ст. У фондах заповідника “Чигирин” ці видання зберігаються під номерами ПП-1 КВ-34 та ПП-2824 КВ-10189.

Євангеліє під номером ПП-1 було придбане у 1995 році. Книга видрукувана у друкарні Львівського ставропігійського Успенського братства, про що свідчить надпис на титульній сторінці: “Євангеліон. Сиреч Благовестіе Богодухновенных Евангелистов. Благословением святейших четверопрестольных Патриархов. Тщанием и иждивением Братства Львовского Ставропигийского Храма Успения Пресвятой Богородицы. Издана в Львове в лето от создания мира 7198, а от Рождества Христова 1690, ноября 28”.

Формат Євангелія – 2°, про що можна судити із розміщення водяних знаків посередині аркуша. Згідно з нумерацією аркушів, їх у книзі 412 і 12 додаткових аркушів на початку. Розмір 10 рядків основного тексту приблизно 125 мм. На аркуші розміщено 16 рядків. Друк у дві фарби: чорною і червоною³.

За змістом дана пам'ятка – четвероєвангеліє. На початку вміщена молитва за короля Яна III Собеського, Наука читання. Далі йдуть чотири Євангелія, кожне з яких відкривається покажчиком чорнописних глав та передмовою. В кінці Соборник 12-ти місяцям (Місяцеслов), Покажчик читання в дні пам'яті святих на утреньях та літургіях, “Сказаніє”, – як читається Євангеліє.

Подібна організація тексту та художнє оформлення характерні і для попередніх Євангелій друкарні Львівського братства 1636, 1644 та 1670 рр., на відміну від Євангелія друкарні М.Сльозки 1665 р., хоч у зазначених виданнях 1636 та 1644 рр. М.Сльозка виступав як друкар братства⁴.

Видання Євангелія друкарні братства XVII – початку XVIII ст. складаються з титулу – форти, гравюри на його звороті, чотирьох великоформатних фронтисписних зображень євангелістів та 55 розміщених по тексту невеликих сюжетних ілюстрацій (деякі з них повторюються), а також традиційних заставок, кінцівок, ініціалів та виливних прикрас⁵.

У згаданому Євангелії вміщені гравюри Никодима Зубрицького, Іллі, Євстафія Завадовського. Никодим Зубрицький (рік народження невідомий – 1724) – гравер, рисувальник, ієромонах. Походив з Галичини. З 1688 р. працював у Крехові, згодом у Львові (1691 – 1702) і Почаєві (1704). У 1705 році переїхав до Києва, у 1709 – 1724 рр. перебував у Чернігові. Створив понад 400 гравюр різних жанрів у техніках деревориту, мідериту, офорта⁶. Ілля, киево-печерський монах, працював на початку XVII ст. і відзначався своєю працелюбністю. Роботи цього майстра досить різні за своєю якістю: є гарно виконані, але є й слабкі. Він награвірував велику кількість зображень до Священного Письма. У “Словнику граверів” описано 374 сторінки робіт Іллі⁷ [4]. Євстафій Завадовський (1660 – 1690 рр.) працював спочатку у Києві, а потім у Львові, був членом Львівського ставропігійського братства. Займався граверними роботами також в Уневі⁸.

У даній книзі особливої уваги заслуговують 4 великі гравюри із зображенням євангелістів, які відкривають усі чотири Євангелія. За правилами оформлення вони розташовані на лівосторонньому боці розвороту аркушів перед текстом. На першій сторінці, за нумерацією сторінки в Євангелії, або на другій стороні 12-го аркуша, зображено євангеліста Матвія з ангелом, як символом вияву Божої любові до людства – послання у світ Сина Божого, як Месії, передреченого пророками. Внизу малюнка є надпис: “Євстафій

Завадо: в Львові 1681". На сторінці 114 – євангеліст Марко з крилатим левом, як ознаменування мужності Христа. Внизу надпис: "Євстафій Завадо: 1682". Євангеліст Лука зображений з крилатим биком, що підкреслює силу і могутність Месіанського Царя (сторінка 183). Внизу надпис "E.Z.". Четверте Євангеліє відкриває зображення апостола Іоанна, поруч з яким орел – символ мудрості Ісуса Христа, як призначеного Царя. Внизу надпис "Євстафій Завадо: 1683". Власне матриці із зображенням євангелістів належали граверу Євстафію Завадовському. Перша його праця з'явилася у Києві в 1660 році, а львівські гравюри датовані 1667–1683 рр.⁹ Але у виданнях братства ці гравюри з'являються лише починаючи з 1690 року¹⁰.

Ілюстрації в тексті є малими. Вони відображають тематику євангелічного сказання, притч. За ними можна судити про світогляд і обізнаність львівських видавців¹¹.

Важливу роль у оформленні книги відігравали заставки – орнаментальні композиції, що вміщувалися перед початком розділів. Для даного Євангелія характерні заставки старопечатного стилю із білим рослинним ("трав'яним") орнаментом на чорному тлі. На початку Євангелія від Матвія заставка із зображенням Ісуса Христа на троні в оточенні святих. У кінці розділів вміщено кінцівки – невеликі орнаментальні композиції з рослинного орнаменту, інколи із включенням облич святих. Басмами прикрашені заголовки та буквиці покажчика чорнописних глав.

Особливе значення у друкованій книзі посів титульний аркуш. Українська друкована книга впродовж XVII – XVIII ст. щодо цього підтримувала і розвивала традиції, закладені львівськими, острозькою, київською друкарнями ще в попередній період. Неодмінні атрибути титульної сторінки – назва книги, набрана великими літерами, і вихідні дані, обрамлені дереворитною оздобною рамкою – фронтоном, яка в ранніх виданнях має вигляд архітектурного portalу. Саме цей тип обрамлення, який виник у контексті ренесансного мистецтва, у практиці давніх друкарень називався "фортою". Це слово означає браму. Брама – своєрідна триумфальна арка на титульному аркуші – неначе відокремлювала книгу від решти світу, запрошувала читача увійти у світ образів та ідей книги¹².

Вданому Євангелії на середині титульної сторінки назва книги "ЄВАНГЕЛІОН" та інформація про видання. Зверху зображено Ісуса Христа з Богородицею і апостолом Іоанном, внизу – Успіння Пресвятої Богородиці. По боках зображення 12 апостолів, переплетені виноградною лозою, в нижній частині гравюри зображення чотирьох старозаповітних святих Іони, Ісаї, Мойсея та Даниїла.

На зворотній стороні титульного аркуша гравюра Успіння та Вознесіння Богородиці та її коронація на фоні Львівського Успенського храму. Внизу

зображення лева – як символ міста Львова. Під гравюрою надпис “Василій Друкар”. Автор гравюри Никодим Зубрицький¹³.

Ця гравюра представляє великий інтерес для датування даного видання. Цікаво, що у дійсних виданнях 1690 року на звороті титулу була гравюра Євстафія Завадовського “Розп’яття”¹⁴. У 1690 році друкарем типографії Львівського братства був Симеон Ставницький. Його син, Василь, рано навчився від батька друкарства і став допомагати йому в роботі. Приблизно з 1688 р. молодий Ставницький пішов управителем до новозаснованої друкарні єпископа Й.Шумлянського. Але коли ця друкарня перейшла до Львівського братства, то разом з нею до братської друкарні повернувся Василь Ставницький. Василь був добрим гисером і Братство часто замовляло йому робити черенки. Уже в 1694 році Симеон Ставницький підписує контракти на друкування разом із сином¹⁵. Остаточо Василь як братський типограф замінив батька у кінці 1697 року¹⁶. Тобто якби Євангеліє було дійсно видрукуване у 1690 році, то під гравюрою не могло б стояти підпису “Василій Друкар”. Також гравюра, вміщена на звороті титульного аркуша Євангелія, має чітко визначену дату – 1697 рік.

Таким чином, зрозуміло, що Євангеліє не могло бути видане раніше 1697 року. А оскільки у заголовку цієї книги є згадка, що вона друкується по благословенню святійших Патріархів, то видання не може бути пізнішим 1708 року (1709 року Львівське братство прийняло Берестейську церковну унію)¹⁷.

Контракт про нове видання Євангелія заключений був Братством із типографом Василем Ставницьким лише 2 квітня 1703 року¹⁸. Після чого і було видрукувано Євангелія, визначеним тиражем.

Постає питання: чому вступна частина містить молитву за короля Яна III Собеського (помер у 1696 р.), якщо на престолі на той час перебував Август II? Можливо, Братство керувалося при цьому частково комерційними мотивами: у 1703 році воно розпочало видання Євангелія, маючи досить значний запас цієї книги попереднього видання (під час ревізії братських книг 18 червня 1704 р. на книжкових складах знаходилося 1300 екземплярів Євангелія¹⁹, а по контракту зі Ставницьким було видрукувано 1200 екземплярів цієї книги). З новим виданням продаж попереднього за тією ж ціною міг би бути утрудненим. Але, ймовірно, на рішення братства видати Євангелії з попередньою датою вплинули бурхливі політичні події того часу – становище короля Августа II було досить хистким²⁰.

Зважаючи на наведені факти, дане Євангеліє, найімовірніше, було видрукуване у 1703 чи 1704 році.

Розміри Євангелія 330×210×80 мм. Кришка палітурки дерев’яна, обтягнута оксамитом охристого кольору (первісно, ймовірно, бордовий). На лицьовій

кришці металеві прикраси у вигляді восьмикутної зірки, в центрі якої хрест (мальтійський) із медальйоном, на якому зображено Марію з маленьким Ісусом на руках. Навколо великої зірки – чотири маленькі металеві шестикутні зірочки. Зверху металевий медальйон у вигляді сонця, а знизу – у вигляді місяця рогами догори. На окладі помітні сліди втрачених чотирьох куткових накладок. Ймовірно, це були зображення євангелістів: Матвія з ангелом, Марка з левом, Луки з биком, Іоанна з орлом, такі, як на Євангелії під номером ПП-2824. На тильній стороні окладу – сліди від накладки у вигляді хреста (мальтійського), по кутах – чотири ніжки-півсфери. Євангеліє закривалось застілками, одна з яких втрачена; на іншій різьблене зображення святого з книгою.

Книга була перелицьована, про що свідчить напис на першій сторінці книги: “Сіє Євангеліє починено старанієм рабов Божих Диміана Ганопенка і жени його Анни. 1842 р., іюнь 28 день. За отпушення їх гріхів”.

Археографічний аналіз даного Євангелія сприяє розширенню знань про стародруковану спадщину України. У перспективі планується більш детальне палеографічне та кодикологічне дослідження даної книги. На сьогодні Євангеліє займає достойне місце в експозиції музею Богдана Хмельницького і є важливим джерелом для розуміння історичних подій кінця XVII – початку XVIII ст.ст.

- 1 Кузьмук О.С. Роль музеїв у соціокультурному та економічному житті країни: зарубіжний досвід / О.С.Кузьмук // Могиллянські читання 2009 року: Зб. наук. пр.: Мазепинська доба в культурі України / Нац. Києво-Печер. іст.-культ. заповідник; Ред. рада: В.М.Колпакова (відп. ред.) та ін. – К.: Фенікс, 2010. – С. 307.
- 2 Сингаївська О.О. Музейний предмет і контекст його перебування / О.О.Сингаївська // Могиллянські читання 2009 року: Зб. наук. пр.: Мазепинська доба в культурі України / Нац. Києво-Печер. іст.-культ. заповідник; Ред. рада: В.М.Колпакова (відп. ред.) та ін. – К.: Фенікс, 2010. – С.337.
- 3 Запаско Я., Ісаєвич Я. Каталог стародруків (1574 – 1700) / Я.Запаско, Я.Ісаєвич. – http://www.liturgia.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=63&Itemid=94&limit=1&limitstart=7.
- 4 Бондар Н.П. З досвіду атрибуції кириличних видань Національної бібліотеки імені В.І.Вернадського: міфічне львівське Євангеліє 1683 р. друкарні Львівського братства / Н.П.Бондар. – С. 48.
- 5 http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/rksu/v_7/PDF_7/rksu_2002_07_05.PDF.
- 6 Там само.
- 7 Ковпаненко Н.Г. Зубрицький Никодим / Н.Г.Ковпаненко. – http://www.history.org.ua/?!=ENU&verbvar=Zubrycky_N&abcvar=9&bbcvar=23.
- Г. Старинная южнорусская гравюра / Г. // Киевская старина. – 1890. – Т.28. – С. 47 – 59. – <http://library.kr.ua/elib/gravura.html>.
- 8 Выдащенко М.Б. Книгопечатание в Уневе в XVII – XVIII вв./ М.Б. Выдащенко // Федоровские чтения. – М., 1976. – С. 77.
- 9 Історія української культури: у п'яти томах. – Т.3. Українська культура другої

- половини XVII – XVII століть / Смолій В.А. (гол. ред.), Попович М.В., Сас П.М., Матях В.М. та ін. – К.: Наук. думка, 2003. – С. 775.
- 10 Голубев С.Т. Объяснительные параграфы из истории Западнорусской Церкви / С.Т. Голубев // Труды Киевской духовной академии. – 1906. – Кн. 12. – Киев : Тип. И.И. Горбунова, 1906. – С. 29. <http://nasledie.enip.ras.ru/ras/view/publication/browser.html?clear=true&perspective=popup&id=42084800>.
- 11 Гугул І.І. Євангеліє села Мартинівка Бучацького району як історичне джерело / І.І.Гугул. – <http://forum.svitanok.te.ua/viewtopic.php?f=8&t=340&p=524>.
- 12 Історія української культури... – С. 795.
- 13 Запаско Я., Ісаєвич Я. Каталог стародруків...
- 14 Там само.
- 15 Огієнко І.І. Історія українського друкарства. – К.: Либідь, 1994. – 448 с. – <http://izbornyk.org.ua/ohdruk/ohd08.htm>.
- 16 Голубев С.Т. Объяснительные параграфы... – С. 37.
- 17 Там само.
- 18 Архив Юго-Западной России. – Часть первая. – Т. XII – К., 1904. – 750 с. – С. 415.
- 19 Там само. – С.299.
- 20 Голубев С.Т. Объяснительные параграфы... – С. 38.

SUMMARY

Olga Brel,

Yanina Didenko

GOSPELS OF EARLY-NEW TIME FROM THE OF MUSEUM OF B.KHMELNYTSKY OF THE NATIONAL HISTORICAL CULTURAL RESERVE “CHYGYRYN”

Old-printing publications are valuable sights of history and culture of Ukraine. The article is devoted by the archaeological analysis Gospels of early-new time. These books are preserved in collection of museum of the National historical cultural reserve “Chygyryn”.

Тетяна Богуш

АВТОРСЬКІ ПАМ'ЯТКИ САКРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА В ЗІБРАННІ НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО – ЕТНОГРАФІЧНОГО ЗАПОВІДНИКА “ПЕРЕЯСЛАВ”

Пропонована публікація є продовженням роботи з вивчення матеріалів іконописної колекції НІЕЗ “Переяслав”. Для введення до наукового обігу пропонуються невідомі широкому загалу авторські пам'ятки сакрального мистецтва Лівобережної Наддніпрянщини XIX- XX ст.